



# Либерален Преглед

## Годишник 2016 (част 1)



ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“  
Годишник-2016  
(част 1)**

**ЕКСТАЗ**

Берлин, 2016

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за **„Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано друго, са направени от издателя на списанието.)

## Съдържание

<b>Списък на авторите</b> .....	<b>10</b>
<b>Януари 2016</b> .....	<b>12</b>
<i>Дори още по-лошо, отколкото си мислехме</i> Автор(и): Джулиан Барнс .....	<b>13</b>
<i>Интервю със Сюзън Зонтаг</i> <i>за списание „Boston Review“, 1975</i> Автор(и): Сюзън Зонтаг .....	<b>27</b>
<i>Коледа във Виена</i> Автор(и): Евдокия Борисова .....	<b>36</b>
<i>Защо донорските яйцеклетки са табу като опция?</i> Автор(и): Ейми Клайн .....	<b>64</b>
<i>Призиви към насилие в Корана и Библията</i> Автор(и): Филип Дженкинс .....	<b>74</b>
<i>Исус обича враговете си... а след това ги избива</i> Автор(и): Стивън Даниос .....	<b>97</b>
<i>Глобализация и изборна демокрация</i> <i>или защо социалното неравенство е проблем</i> Автор(и): Марио Игнатов .....	<b>118</b>
<i>Музеят: четири фигури на кражбата</i> Автор(и): Александър Кьосев .....	<b>126</b>
<i>„Антибългарската дейност“ на един западногерманец</i> Автор(и): Щефан Трьобст .....	<b>146</b>
<i>Пределно кратък коментар</i> Автор(и): Златко Енев .....	<b>150</b>
<i>Чудото на интерпретацията</i> Автор(и): Стоян Гяуров .....	<b>196</b>

<i>И още един, още по-кратък, коментар (буквално от последния момент)...</i>	
Автор(и): Златко Енев .....	205
<i>Сексуалното насилие в Германия, емигрантите и бежанците</i>	
Автор(и): Боян Юруков .....	211
<i>Класици и политици</i>	
Автор(и): Александър Кьосев .....	219
<i>Сирия, Турция и лудостта</i>	
Автор(и): Дахер Дахер .....	232
<i>Опасният европейски мултикултурализъм</i>	
Автор(и): Кенан Малик .....	239
<i>Mein Kampf, една все така опасна книга?</i>	
Автор(и): Адам Гопник .....	248
<i>Ива Тихолова – Импресии</i>	
Автор(и): Ива Тихолова .....	254
<i>Момичето от Дания</i>	
Автор(и): Златко Ангелов .....	258
<i>Сънят на водата</i>	
Автор(и): Мими Михайлова .....	270
<i>Опит върху терора</i>	
Автор(и): Александър Кьосев .....	276
<i>Израел без клишета</i>	
Автор(и): Тони Джуд .....	287
<i>Таницът на чудовищата в Близкия изток</i>	
Автор(и): Дахер Дахер, Димитър Панайотов .....	292
<i>За свободата и властта</i>	
Автор(и): Аспарух Панов .....	299
<i>Пицария Google</i>	
Автор(и): Красимир Йорданов .....	303

<b>Февруари 2016</b> .....	<b>307</b>
<i>Забрадката и аз</i>	
Автор(и): Елиф Батюман .....	308
<i>Забрадката на Елиф Батюман</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров.....	327
<i>Историята на фактите срещу „виртуалната история“: чия е вината за гибелта на 11 343 евреи?</i>	
Автор(и): Емил Коен .....	332
<i>Ерик Хобсбом и романсът на комунизма</i>	
Автор(и): Тони Джуд .....	341
<i>Какво е, или съществува ли, балканска култура – и дали Балканите имат, или трябва да имат, регионална идентичност?</i>	
Автор(и): Мария Тодорова.....	354
<i>Форми на делириум</i>	
Автор(и): Питър Померанцев .....	369
<i>Отворено писмо:</i>	
<i>Време е да спрем със злоупотребите с историята</i>	
Автор(и): Група български историци .....	380
<i>Български бестселъри? Плеви, плеви!</i>	
Автор(и): Митко Новков .....	408
<i>Какво чух за Елиът Уайнбъргър</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров.....	418
<i>Командосът</i>	
Автор(и): Палми Ранчев.....	424
<i>По Сена, в Париж</i>	
Автор(и): Ралица Фризон-Рош.....	429
<i>Националната идентичност и преразглеждането на историята</i>	
Автор(и): Лазарин Лазаров .....	437
<i>Камък от сърце</i>	
Автор(и): Мюмюн Тахир .....	449

<i>Пред „Кристал“ с Антон Павлович</i>	
Автор(и): Палми Ранчев.....	454
<i>Метаморфози: пазар, ексцес, тела на сцената на прехода</i>	
Автор(и): Александър Кьосев.....	460
<i>Ембарго</i>	
Автор(и): Палми Ранчев.....	489
<i>Не се страхувай</i>	
Автор(и): Ирис Радиш.....	497
<i>Предчувствие за септември</i>	
Автор(и): Мюмюн Тахир.....	509
<i>Мъртъв ли е мултикултурализмът в Европа?</i>	
Автор(и): Даниел Смилов.....	517
<i>Неочакван полет</i>	
Автор(и): Палми Ранчев.....	525
<b>Март 2016</b> .....	529
<i>Проблемът с Полша</i>	
Автор(и): Ян Вернер Мюлер.....	530
<i>Безотговорният разум</i>	
Автор(и): Марк Лиля.....	540
<i>Уроците на Ханеке</i>	
Автор(и): Рики Д'Амброуз.....	570
<i>Садист, нарцисист, перверзник</i>	
Автор(и): Кристофър Хитчинс.....	579
<i>Случаят Канети</i>	
Автор(и): Румен Стоянов.....	586
<i>Поема за желанието</i>	
Автор(и): Златко Ангелов.....	596
<i>Почти зимна Венеция</i>	
Автор(и): Евдокия Борисова.....	614
<i>Аз съм балканец</i>	
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар.....	632

<i>Лолита, липсващият глас в хора</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров.....	638
<i>Деветият кръг на рая</i>	
Автор(и): Румен Леонидов .....	644
<i>Защо едни са богати, а други бедни?</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров.....	647
<i>Македония и синдромът на омразата</i>	
Автор(и): Виктор Канзуров.....	652
<i>Обезличеният Гео</i>	
Автор(и): Ивайло Динев.....	669
<i>Овлавяване на Македонърничавата</i>	
Автор(и): Жана Цонева и Петър Добрев.....	685
<i>Хитлер срещу Сталин: кой е бил по-лошият?</i>	
Автор(и): Тимъти Снайдър .....	694
<b>Април 2016 .....</b>	<b>703</b>
<i>За актуалността на теорията за маса и власт на Елиас Канети</i>	
Автор(и): Пенка Ангелова .....	704
<i>Авангард и кич</i>	
Автор(и): Клемънт Грийнбърг.....	724
<i>Учи другояче!</i>	
Автор(и): Ребека Мийд.....	743
<i>Преодоляването на миналото по български</i>	
Автор(и): Щефан Трьобст .....	762
<i>Какво означава класическо?</i>	
Автор(и): Дж. М. Кутси .....	778
<i>Средна Европа и Балканите на пазара на геополитическите образи</i>	
Автор(и): Александър Кьосев.....	797
<i>Уроци от легализацията на марихуаната по света</i>	
Автор(и): Джон Колинс.....	836



<i>Мултикултурализъм – конвергенция и/или дивергенция</i>	
Автор(и): Мюмюн Тахир .....	845
<i>Провалът на мултикултурализма</i>	
Автор(и): Кенан Малик .....	876
<i>Виктор Канзуров за настоящия момент в република Македония</i>	
Автор(и): Виктор Канзуров .....	903
<i>Железният закон на популярността</i>	
Автор(и): Луи Менанд .....	918
<i>Димитровград от утопията към „неудобното наследство“</i>	
Автор(и): Петър Добрев .....	927
<i>Таткото на Мими</i>	
Автор(и): Палми Ранчев .....	936
<i>Вяра и неверие: диалог на вярващите с невярващите</i>	
Автор(и): Калин Янакиев, д-р Николай Михайлов, Александър Кьосев .....	941
<i>За двете непримирими носталгии</i>	
Автор(и): Георги Карев .....	961
<i>Винаги намираме фотообразите, които търсим</i>	
Автор(и): Франк Ройтер, Радмила Младенова .....	984
<i>Златото на Златна ливада</i>	
Автор(и): Надежда Станилова .....	991
<i>Когато България беше центърът на света</i>	
Автор(и): Александър Андреев .....	996
<i>Проблемата за психологията на съвременните българи</i>	
Автор(и): Атанас Илиев .....	1000
<i>На запад от рая</i>	
Автор(и): Мими Михайлова .....	1012
<i>Националистите в подкрепа на бурката</i>	
Автор(и): Боян Юруков .....	1016

# Списък на авторите

## А

Ангелова, Пенка **704**  
Ангелов, Златко **258, 596**  
Андреев, Александър **996**

## Б

Барнс, Джулиан **13**  
Батюман, Елиф **308**  
Борисова, Евдокия **36, 614**

## Г

Гопник, Адам **248**  
Грийнбърг, Клемънт **724**  
Група български историци **380**  
Гяуров, Стоян **196, 327, 418, 638, 647**

## Д

Д'Амброуз, Рики **570**  
Даниос, Стивън **97**  
Дахер, Дахер **232, 292**  
Дженкинс, Филип **74**  
Джуд, Тони **287, 341**  
Динев, Ивайло **669**  
Добрев, Петър **685, 927**

## Е

Енев, Златко **150, 205**

## З

Зонтаг, Сюзън **27**

## И

Игнатов, Марио **118**  
Илиев, Атанас **1000**

## Й

Йорданов, Красимир **303**

## К

Канзуров, Виктор **652, 903**  
Карахасан-Чънар, Ибрахим **632**  
Карев, Георги **961**  
Клайн, Ейми **64**  
Коен, Емил **332**  
Колинс, Джон **836**  
Кутси, Дж. М. **778**  
Кьосев, Александър **126, 219, 276, 460, 797, 941**

## Л

Лазаров, Лазарин **437**  
Леонидов, Румен **644**  
Лила, Марк **540**

## М

Малик, Кенан **239, 876**  
Менанд, Луи **918**  
Мийд, Ребека **743**  
Михайлова, Мими **270**  
Михайлов, Николай **941**  
Младенова, Радмила **984**  
Мюлер, Ян Вернер **530**

## Н

Новков, Митко **408**

## П

Панайотов, Димитър **292**  
Панов, Аспарух **299**

Померанцев, Питър **369**

## **Р**

Радиш, Ирис **497**

Ранчев, Палми **424, 454, 489, 525, 936**

Ройтер, Франк **984**

## **С**

Смилов, Даниел **517**

Снайджер, Тимъти **694**

Станилова, Надежда **991**

Стоянов, Румен **586**

## **Т**

Тахир, Мюмюн **449, 509, 845**

Тихолова, Ива **254**

Тодорова, Мария **354**

Трьобст, Шефан **146, 762**

## **Ф**

Фризон-Рош, Ралица **429**

## **Х**

Хитчинс, Кристофър **579**

## **Ц**

Цонева, Жана **685**

## **Ю**

Юруков, Боян **211, 1016**

## **Я**

Янакиев, Калин **941**

## **Януари 2016**

## Дори още по-лошо, отколкото си мислехме

Автор(и): Джулиан Барнс

*Престъплението и мълчанието:  
конфронтацията с клането на евреите в Йедвабне*  
От Ана Биконт, превод от полски: Алиса Валс  
Farrar, Straus and Giroux, 544 pp., \$30.00

Томас Ман е смятал, че всички добри истории са бавни истории. Без съмнение той е мислел за Вагнер, човека, който му е оказал най-силно литературно влияние – но разбира се, и за самия себе си. Действително, в добри ръце бавността може да се възприема като най-точната за истинността скорост. В по-малко сигурни ръце тя може да произведе нещо като максималистски минимализъм: виж например Карл Ове Кнаутор. Но правилото на Ман е валидно и за други разказвателни форми, като например документалния филм.

Един от най-великите документални филми на последните петдесет години е *Шоа* на Клод Ланцман. Този най-ужасен от всички възможни филми не започва с някакви натрапчиви образи или заявления, отправяни гръмка от глас зад кадър. Той започва със звука на песен. Един мъж пее първо полска песен, а след това германски марш, докато малка лодка се придвижва бавно по реката Нарва, покрай мирни зелени поляни. Това е, както се оказва, четиридесет и седем годишен оцелял евреин от лагера в Хелмно, който, като тринадесетгодишен пленник и „талисман“ на германците, е пеел същите песни, докато е гребял по същите тези места, за да скубе трева за любимите зайчета на своите господари. Темпото на филма е определяно от темпото на тази лодка. Направлението, нагоре по течението, през води, пълни с пречки, тиня и лъжи, е към истината при изворите на тази река.

Бавността на *Шоа* е избрана нарочно. Камерата се държи в продължение на дълги моменти върху привидно безизразните лица на свидетели на ужасяващи отминали събития; ние мислим и се опитваме да

си представим [нещата], докато те мислят и не могат да преустановят спомените. А освен това е налице и въпросът с превода. Ланцман задава въпрос на френски, преводачът го превежда на полски, а понякога на иврит. Ние чуваме отговора на този език, а след това превода на френски. И през цялото време ние, англоезичните, четем субтитрите. Всичко това би могло да изглежда доста тромаво, но на практика е точно обратното. Ние чакаме отговора, точно както го чака и Ланцман – бил той някакъв ужасяващо-обикновен детайл, безсрамно измъкване или напрегнато отричане. И в процеса на чакане ние оценяваме надеждността на свидетеля, точно както го прави и той.

Наблюдаваме, например, как цяла поредица застаряващи поляци ухилено демонстрират жеста за прерязване на гърлото, с който някога са посрещали евреите, пристигащи на железопътните станции близо до смъртоносните места. Техниката на Ланцман, както по време на разговорите, така и при следващите ги редакции, е доста подобна на онази, използвана от археолога: внимателно почистване на пръстта, така че находката да бъде показана точно на мястото и по начина, по който е била заровена. Методът имитира целта: онази на абсолютното търсене на истината.

Има много бавност и в *Престъплението и мълчанието*, авторитетното изследване на Ана Биконт за едно малко клане в градчето Йедвабне от североизточна Полша през юли 1941. Една част от всичко това е обусловена от авторката: необходимо-бавни са стъпките към по възможност най-неоспоримата истина, която може да се открие толкова време след събитията. Друга част е обусловена от читателя: текстът е изпъстрен с имена – някои от тях объркващо-подобни, но чиито притежатели са имали диаметрално противоположни съдби – с места и детайли, които трябва да се запомнят, както и с няколко припокриващи се времеви периоди. Но има и една бавност, която е наложена на читателя от ужасността на темата. През януари 2004 Биконт е показала ръкописа си на Ячек Курон, „теоретикът на Солидарност“, който по онова време преживява последните месеци от живота си. Отговорът му е очевидно обезкуражителен:

„Не знам колко хора ще прочетат това“, тревожи се той. „теоретично аз бях подготвен за цялото нещо, ти вече беше ми разказала толкова много, но дори и така ми се наложи да спирам четенето на всеки няколко десетки страници, толкова непосилно го намирах“.

Дори и онези, които идват при книгата от историческа и географска дистанция, ще се почувстват принудени да снижават темпото. Не става въпрос единствено за преглъщането на отделни изблици на зверска жестокост. Става дума за един по-машабен въпрос: степента, до която можем да преглътнем истините за безчовечността на човек към човека, и да размишляваме върху техните причини.

Да вземем първо въпроса за цифрите. Невъзможно е да си представим, освен само в най-общи черти, смъртта на шест милиона души. Четенето за Холокоста, гледането на филми за онези фабрики на смъртта, ни изпълват с ужас и състрадание, които често замъгляват ума. Така че, какъв би могъл да бъде „перфектният“ брой на мъртвците, който да ни позволи да почувстваме големината на масовата смърт, но заедно с това и да я индивидуализираме? В модерните времена това може би е нещо като броя на жертвите при самолетна катастрофа: един край, който е сравнително лесен за представяне, но и индивидуализиран за нас, когато се появят онези снимки и кратки биографии-некролози във вестниците от следващия ден.

В Йедвабне броят на жертвите е невъзможен за точно оценяване. Биха могли да бъдат чак до около 1,500; или, както консервативно е преценил прокурорът, назначен от Института за националната памет през 2000, „не по-малко от 340“. Ако приемем (изключително предпазливата) по-ниска цифра, клането в Йедвабне би било сравнимо с катастрофата на пътнически самолет. Само че сравнението е силно недостатъчно. Дори и ако си представим как капитанът преднамерено блъска самолета, така че това е убийство, а не случайност, остава си следната разлика. Представете си самолетна катастрофа, при която немалък брой от пътниците оцеляват. И докато се влачат травмирани сред разрухата, членове на екипажа ги пребиват до смърт с тояги, колове и железни пръти, гонят ги до блатата, където те потъват или ги хвърлят с главата надолу в кладенци. Това вече се приближава малко повече до реалността [на Йедвабне].

Евреи са живели в градчето Йедвабне от 1660 насам. В края на деветнадесети век те възлизат на около 80 процента от тукашното население. Около началото на Втората световна война балансът между етнически поляци и евреи се оценява като приблизително равен. Между 1939 и 1944 градчето е окупирано последователно от германци, Съвети (които, след принудителен референдум, го обявяват за част от западна Беларус),

отново германци, и накрая отново Съвети. Всеки от нашествениците провежда свои собствени чистки; всеки противо-нашественик, противо-чистки. Каквито и да са били, скритите напрежения между различните населения се оказват силно влошени от тези смени на управлението. Онези, които са сътрудничили при единия режим, са наказвани от следващия; онези, които са се борили срещу него, са награждавани.

Но нещата са още по-сложни: има случаи, при които врагът на моя враг не може да се счита непременно за мой приятел. Така че, макар и много от евреите може и да са се почувствали облекчени от първото пристигане на Съветите през 1939, което ги освобождава от антисемитски настроените нацисти, нахлули малко по-рано през същата година, новопрестигналите носят със себе си свой собствен (руски и атеистичен) антисемитизъм: еврейските училища са закрити, Йом Кипур е обявен за обикновен работен ден, а много магазини и бизнеси (които са се намирали до голяма степен в еврейски ръце) – съветизирани.

Нито пък – имайки пред вид параноята на сталинизма – е било в какъвто и да било смисъл сигурно човек да се окаже идеалистично настроен привърженик на съветските власти. Да бъдеш полски комунист е било опасно нещо; да бъдеш полско-еврейски комунист, двойно повече. Сталин е разтурил Полската комунистическа партия през 1937, обявил привържениците ѝ за саботьори и привикал мнозина от тях в Русия, където те са разстреляни.

Когато германците се завръщат в Йедвабне през юли 1941, те сигурно са пазели пресни в паметта си директивите, издадени само няколко дни по-рано, на 29 юни, от Райнхард Хайдрих, по онова време шеф на Главната служба за сигурност на райха:

Не трябва да се създават никакви трудности пред желанията за себе-пречистване от страна на антикомунистическите и антиеврейски кръгове в наскоро окупираните територии. Напротив, такива аспирации трябва да се провокират без да се оставят следи, и ако е необходимо трябва да бъдат подсилвани и поставяни на правилни релси... Целта е да се предизвикат местни народни погроми.

Първият погром в областта се случва във Вонсош на 5 юли, вторият („изключително добре документиран“, по мнението на Биконт) в Радзилув, на петнадесет километра от Йедвабне, на 7 юли, а най-големият – в самия Йедвабне на 10 юли. Не е имало недостиг на местни, „желаещи себе-пречистване“ хора. Евреите са извличани от къщите си и преби-



вани, закарвани до пазара, за да го плевят с лъжици, принуждавани да съборят една статуя на Ленин и да бягат около пазара с парчета от нея, докато пеят „ние сме виновни за войната“.

Няколко десетки са натикани в една плевня, разстреляни и захвърлени в яма; след това повечето от останалите са докарани в плевнята, която е залята с газ и подпалена. Онези, които успяват да избягат от пламъците или са се скрили преди това, са системно издирвани и избивани. На този ден еврейската общност в Йедвабне престава да съществува. Домовете и магазините им са първо обрани, а след това заети от етнически поляци.

Но кой го е направил? Германците, разбира се. Точно по същия начин, по който германците са извършили и клането от Катин. Имало е съдебен процес по времето на ранния комунизъм, през 1949, на който дванадесет етнически поляци са осъдени за сътрудничество с немците. По-късно има продължение през 1953, както и едно безкрайно разследване, продължило от 1967 до 1974, по време на което прокурорът е успял да разпита цели шестнадесет свидетели, с твърдото заключение, че вината лежи изцяло при германците. (Всичко това съвпада с анти-семитската кампания на полското правителство от 1968). Така че тази съчинена история се превръща в утвърдена история в продължение на повече от половин век, озаменувана като такава на градския площад и публикувана като такава в уебсайта на местното училище.

Нещото, което променя всичко това е публикацията, през май 2000, на книгата *Съседи: Унищожаването на еврейската общност в Йедвабне, Полша* от Ян Томаш Грос, в която, освен съдебните архиви, се използват широко свидетелствата на Шмул Васерщайн, един от оцелелите след клането еврей, както и на *Паметната книга за Йедвабне*, съставена в САЩ по спомени на еврейски емигранти от градчето. Заключениеята на Грос – че това е „колективно убийство“, че германското участие е само минимално, и че броят на убитите в плевнята е около 1,600 – предизвикват цяла буря от опровержения, насрещни обвинения и яростно безразличие. Официалната реакция е да се пусне в ход разследване, ръководено от прокурора Радослав Игнатиев (от Института за националната памет).

Книгата на Биконт, която започва като журналистическо разследване за *Gazeta Wyborcza*, е педантично точна в процедурите си, абсолютна в ангажимента към истината и – може би точно поради това – силно отчайваща. Книгата разширява историческия си хоризонт, за да пред-

стави отвратителния предвоенен антисемитизъм в Полша – ръководен от католическата църква и професионалните елити – и дори още по-отвратителния следвоенен антисемитизъм (98 процента от евреите в страната са избити, но все още има полски фашисти и „патриоти“, изпълнени от желание да свалят от влаковете пристигащите евреи и да ги избият).

И все пак тесният фокус върху избиването на съседите на това място, през тези години, означава, че механизмите и отличителните черти на антисемитизма са показани още по-ясно и мрачно. Както и по други места, тук евреите са поставени пред всевъзможни неразрешими дилеми. Ако са били насилствено държани настрана от обществото, това е било интерпретирано в смисъл, че са по природа далечни и чужди; ако са се асимилирали, то е било, защото са желаели да подкопаят Полша отвътре. В предвоенна Полша им е било забранено да купуват земя, а след това им е било заявено, че – въпреки многовековното присъствие – тук те са „гости“, без „връзка със страната“.



*Паметник на евреите, убити през 1941 в Йедвабне, Полша, издигнат през 2001 и поруган със свастики десет години по-късно, през септември 2011*

*Снимка: Artur Reszko/AFP/Getty Images*

По същия начин срещу тях са обърнати и добродетелите им. Ако възрастни мъже, жени и деца не са се съпротивявали срещу мъжете с оръжия и тояги, това означавало, че са заслужили съдбата си. Ако отчаяно са се опитвали да си помогнат взаимно, и понякога са били откривани в някоя канавка, стиснали бутилка водка, това означавало, че ги ръководи жажда за злато и открадване ризата от гърба на бедния поляк. И ако сега, в началото на новия век, те искат да разкрият какво точно се е случило през юли 1941, то сигурно тук става дума не толкова за търсене на истината, колкото на обезщетения: още едно доказателство за „историческата“ им жажда за злато.

Изведнъж се понасят слухове за изисквания в размер на 65 милиарда долара (откъде се е появила тази цифра? Биконт не обяснява), а значи евреите отново, за кой ли път, се опитват да съсипят Полша. И така отново се заражда новият мит за това „колко отмъстителни са чифути-те“. През 2001, когато Биконт е започнала разследването си, пред църквата в Йедвабне все още са се предлагали екземпляри от *Протоколите на ционските мъдреци*; един полски епископ говори безочливо за „бизнеса с Шоата“; президентът на Американския полски конгрес обяснява как „евреите са решили, че Полша не трябва да бъде Полша, а предградие на Израел“; някой си отец Бартник заявява, че евреите „все още причиняват гнойни рани“; докато Лех Валенса прави безгрижен и силно срамен коментар. Както през 1936 е отбелязал един познански седмичник, неиронично наречен „Култура“, „Еврейският проблем може да съществува дори и ако не е останал нито един еврейин повече“.

Едно от широките заключения от разследването на прокурора Игнатиев, което върви паралелно с това на Биконт, идва за нея като шок: а именно „колко всеобща е в този случай тенденцията да се лъже“. Броят на поляците, които са се заклели, че са видели германци да организират и изпълняват клането, с точни спомени за личен състав, униформи и военно оборудване, е такъв, че спокойно може да се говори за масова халюцинация. Всъщност, това би било единственото обяснение, ако не беше дребният детайл, че изобретателните памети правят различните разкази несъвместими едни с други. (В *Шоа* им сцена, в която група полски селяни уверено разказват как са виждали да пристигат луксозни пътнически вагони, пълни с богати френски евреи, всички облечени

шикарно, обядващи във вагон-ресторанта или заети с игра на карти, когато са пристигали на железопътната станция).

Безсрамните твърдения, че нито един етнически поляк не е бил замесен в клането от Йедвабне също идват в най-различни и конфликтни форми. Имало е многократни лъжесвидетелствания, някои от тях от особено мъчителен вид: когато се провежда процеса от 1949, една [еврейска] жена, която се е спасила, като е приела католицизма, е свидетелствала в защита на най-добре известните в градчето убийци, в мълчалива замяна срещу правото да продължи да живее там. Кшищоф Годлевски, кмет на Йедвабне когато Биконт е започвала разследването си, почтен човек, който постоянно се е опитвал да помири непримирими едни с други фракции, ѝ казва: „Естествено е да се избере по-лесната истина“. Той смята – по-скоро се надява – че „по-трудната истина постепенно си проправя път“.

Но по-лесната истина, както открива Биконт, е изключително жилава, особено когато е изградена върху лъжи, които човек си е повтарял в течение на десетилетия – лъжи, които например оправдават факта, че живеете в къща, която някога е принадлежала на семейство евреи, убити от съседите ви. В *Шоа* Ланцман нарочно играе ролята на объркан, незаплашителен интервюиращ, който пуши и кима разсеяно, понякога се усмихва, но всъщност не разбира какво точно се е случило преди всички тези години. Понякога обаче тонът му става по-сардоничен – ако и никога ненужно провокативен – както например когато се изкачва по стъпалата в къща, някога принадлежала на евреи в градчето Грабов:

Барбара [преводачката му], кажи на тези хора, че имат хубава къща... Моля, ви, разкажете ми за украсата на тази къща, вратите, какво означава това?... Аааа, евреи ли са я притежавали?... И колко време живеят в нея тези двамата?... Къде са живели преди това?... Забогатели са...

През март 2001 един добре облечен господин някъде в тридесетте си години, който разговаря с Биконт през оградата на улица Пржитулска 7, ѝ обяснява същността на проблема така, както го разбира той: „Евреите притежават позиции в правителството и църквата“, започва той. („Църквата“?)

Защо ровите всичко това? Ами защото е златна мина... Евреите се държат така, сякаш са у дома си, но когато живея в чужда страна, аз не мога да правя каквото си поискам. Не е правилно това, че властите в

Йедвабне са позволили на журналисти да изровят еврейската истина. Това не е нашата истина.

Откъде ли може да е придобил тези идеи? Може би от някой като Валдемар Кростовски, свещеник и професор, заместник-ректор на Католическия университет във Варшава. Ето какво казва той, през януари 2003, по ред въпроси: „Защо се говори за цифрата хиляда и шестстотин, въпреки ексхумацията? Ние християните бихме искали да реконструираме фактите. За евреите фактите нямат значение“. Полска истина, еврейска истина; католически факти, еврейски факти. Тази истина, която се търси с надежда някъде нагоре по течението на реката, се оказва вечно изплъзваща се: тя е не толкова единичен извор, колкото набор от влажни течове.

Един от първите отрицатели и обвинители на жертвите, разпитван от Биконт – и според когото германци с пушки собственоръчно са натририли повече от хиляда евреи в плевнята – твърди, че жертвите сами си били виновни „защото не се защитаваха... Поляците щяха да им помогнат, ако бяха се съпротивявали срещу германците“. Неуморимото шаблонизиране означава, че е наистина рядък случай, ако се получи така, че някой поляк не изглежда като пълен лицемер, а евреинът – не като пасивен мъченик. Със сигурност е имало поляци, които са защитавали евреите (около 100,000 души са го правили само във Варшава), а повечето цивилни лица са се държали по-скоро пасивно, отколкото активно; въпреки това „грехът на безразличието“ е не по-малко отровен от други грехове. По същия начин е имало и свещеници, които не са проповядвали омраза, нито са давали духовно разрешение за погроми, макар и да изглежда, че това са били по-скоро низшите чинове в йерархията. Що се отнася до евреите: имало е един, който е отказал да носи бюста на Ленин по пазарния площад; имало е „петима еврейски хулигани“, които са се перчили из градчето все едно им е дадена власт, когато руснаците пристигат за пръв път (но не за дълго); имало е евреи, които са заговорничели и са се борили за оцеляване с всички възможни средства, за да могат по-късно да освидетелстват престъпленията.

Едно от оплакванията на етническите поляци за това как евреите са се държали след като тази част от Полша е била присъединена към западна Беларус е, че те са сътрудничели на Съветите и са предавали поляци. А освен това, че вече не носели подигравки, а били се научили да се подиграват обратно. И по-специално със следния напев: „Искахте

Полша без евреи, сега имате евреи без Полша“. Такава дръзка безочливост е била запомнена, разбира се, когато германците са се върнали обратно.

Друг читател, на когото Биконт е показала ръкописа, е отговорил така: „За мен най-трудното за понасяне е не това, че евреите в Йедвабне и околностите му са били избити, а че убийствата са извършени с такава жестокост и това е доставяло такава удоволствие“. Това действително е най-трудната за преглъщане част – онази, която тихичко ви увещава да се отчаеете от човечеството, да се предадете на един смут, според който най-вероятно всички сме такива, или способни да бъдем такива, на някакво ниво, там долу. Удоволствието, подигравките, ликуването от клането, а след това безсрамието на жената на убиеца, която се появява на църква в неделя, облечена в коженото палто, което само дни преди това е било носено от еврейка.

Именно това наслаждение от убиването, както и перченето с плячката, ни карат да си задаваме най-трудния въпрос. Можем да разберем най-вероятните причини за случилото се: крайният антисемитизъм на обществения живот, моралното *trahison*<sup>1</sup> на професионалните класи, особените обстоятелства, при които Йедвабне и околните градчета са били прехвърляни от едни ръце в други по време на войната; вековната омраза срещу онези, които са различни, и така нататък. Това са малките „защо“-та, които ни водят към едно голямо, съкрушително „защо“ – такава, пред което често отказват както езикът, така и мисълта. Като се има пред, че повечето от хората, въввлечени в събитията и от двете страни, са имали и имат религиозни вярвания, или поне са спазвали някаква религиозност, въпросът става още по-гигантски. „Просто не знам къде е бил Бог в този момент“, коментира един поляк-католик, който е спасил, а след това се е оженил, за еврейска жена.

Друг свидетел, след множество усуквания (включващи собствено-то му саркастично признание, че нещата вече „бяха се развили добре в Радзилов, там бяха се освободили от проблема“), заключава: „И накрая, четвърто, Сатаната дойде в градчето“. Подобно обяснение се дава и по повод на злата воля, лъжите и антисемитизма на един доскоро уважаван полски историк, Томаш Стржембош. Един негов колега и приятел

---

1 Предателство (фр.) Тук авторът прави намек за една от известните политически книги на двадесети век, „Предателството на интелектуалците“ [*La Trahison des Clercs*] от френския автор Жулиен Бенда. Бел. пр.

обяснява, че „аферата Йедвабне пробуди някакъв демон в [душата на] този традиционен полски патриот“.

Бог си е взел отпуск за един ден? Сатаната се е настанил в градчето? Пробуждат се демони? За хората с нерелигиозно и по-механистично разбиране за света, обяснението може и да се окаже малко по-лесно, ако и не по-малко мрачно. То най-вероятно ще бъде определено под формата на неща като липса – загуба? – на емпатия, един вид масов аутизъм, както и привикване с баналността на злото. Един поляк, чиято майка е скрила две еврейски деца в деня на клането, си спомня как като момче е вземал пясък от еврейските гробове и камъни от изгорялата плевня, за градежа на основите на семейната им къща:

Всички го правеха. Веднъж намерих една кост и я захвърлих яростно, а мой приятел хвърли в реката череп. Толкова е срамно, когато си мисля за това сега, но по онова време не ни стигаше въображение, за да го разберем.

Но нещата отиват отвъд историческите предразсъдъци, моралното безразличие, плюс пощипването от благата на съседа. Един от убийците се е хвалил в пиянско опиянение, че „за мен един човек не е нищо повече от писък на вятъра“. И така отново се завръщаме към „наслаждението“ в и от клането. Както се изразява последният оцелял водач от Въстанието във варшавското гето, „У човека има нещо, което го кара да харесва убийството“.

Биконт не се занимава с въпроси за природата на злото; вместо това – и правилно – тя е достатъчно заета с описването и документирането на неговите проявления. Окоето и ухото ѝ не пропускат почти нищо. Онези лъжици, използвани за плевенето на пазара в Йедвабне, се откриват десетилетия по-късно, при разкопките в плевнята: но когато са намерени, те са изкривени от работата, която някога са вършили. Също като Ланцман, тя почти винаги е неуморно учтива. Тук тя запечатва криволичещата мисъл и думи на една седемдесет и три годишна пенсионирана шивачка, умът ѝ напълно изкривен – или може би по-скоро подкрепен – от ултрадясно-консервативното католическо „Радио Мария“:

*Светото писание ни учи, че евреите са племе от усойници, перверзници; те са лъжливи и безбожни. Те са играли номера на самия Бог, ето защо той е трябвало да им изпраща мор. Накарал ги е да се лутат из пустинята в продължение на тридесет години. Не е случайно това, че ги е наказал по тия начини. Знам*

*всичко това отпреди войната, от религиозното ми образование. Всичко помня. На седемдесет и три съм и нямам никаква склероза, макар че не ям маргарин, а само масло, защото маргаринът се прави от еврейски компании.*

Последното изречение е едновременно и напълно несъществено, и централно. Когато същата жена е запозната с факта, че Исус е бил евреин, тя отговаря, „Ама какво говорите, той е синът на Бога, това племе няма нищо общо с него. Той не е говорил иврит и изобщо никакъв идиш“.<sup>1</sup>

Или да вземем този инцидент от времето малко след погрома в Радзилов. Една еврейска жена, Чая Финкелщайн, която е избегнала първата вълна от убийства, смело отива при хората, които са го направили, в опит да договори сделка за спасяване на семейството си, дивашки нападнато предишната нощ. Тя е последователно препращана към по-горните началства, накрая към предвоенния водач на селото. Самата тя е покрита не само с драскотини, а и с отворени рани. Става дума, възможно най-просто, за това дали семейството ѝ ще живее или ще загине:

Той прикри раздразнението от появата ми зад учтива усмивка. Разхождаше се напред-назад из стаята. Всеки път когато минаваше покрай бюфета си отрязваше малка филия хляб, слагаше отгоре парчета слагина и спокойно предъвкваше. Изслуша историята ми без сянка от съчувствие. Трябва да е знаел за нападението, може би сам го е разпоредил.

Това е като някаква черна, преобърната версия на ядещия динята Гуров от „Дамата с кученцето“<sup>2</sup>. Човек неволно би се изкушил да нарече тази подробност от книгата на Биконт „литературна“, ако това не би внушавало, че тя звучи като измислена. Но именно такива подробности романистът създава, за да потвърди усещането, че разказваното е истина.

Ако това би било морална притча или комерсиален филм (като онзи, предложен от ветерана-кинематографист Йежи Сколимовски – за доживотната любов между еврейска жена и героичния поляк, който е спасил живота ѝ – докато Биконт го е срязала с обяснението, че „Йедвабне не предоставя идеалния материал за един про-полски филм“), то истината би имала пречистващо въздействие; градчето би се „изправи-

---

1 И двата езика са породени едва в модерно време. Бел. пр.

2 Класическа сцена от едноименната повест на Чехов, в която, малко след като главната героиня Ана Сергеевна и случайният ѝ любовник Дмитрий Гуров са имали интимност, той яде диня, докато слуша изблиците на гузната ѝ съвест. Бел. пр.



ло пред миналото си“, би признало какво се е случило и дори, може би, „продължило напред“. При всички случаи е имало огромно количество обществени полемики и множество истини вече са излезли на бял свят. Биконт твърди – в послеслов към полското, но не и английското издание на книгата си – че „само малко страни могат да се сравняват с нас при разпознаването на призраците от миналото“.

Може би наистина е така. Но много от гласовете в собствената ѝ книга оспорват това твърдение. Тя разказва за резултатите от изследването на полски социолог, че „след аферата Йедвабне броят на антисемитите в Полша се увеличи значително. Защо? Йедвабне изостри нашето усещане за конкурентно страдание“. Отричането на Холокоста си остава: едно изследване от 2002 показва, че само 14 процента от поляците вярват, че в Аушвиц са били избивани основно евреи (90 процента от убитите там са евреи). Самата Биконт – която вече като зряла жена по случайност открива, че майка ѝ е била еврейка – често бива охулвана като „анти-полячка“, „главна еврейска клеветница“ и „журналистическа хиена“. В различни моменти от повествованието читателят се безпокои за сигурността ѝ, например когато тя тръгва сама да разпитва добре известни убийци и семейства им. Исак Васерщайн, синът на Шмул, когото Биконт среща в Коста Рика, ѝ казва през 2001: „Имам само един въпрос към вас. Как може един еврейин да живее в Полша?“ Той продължава, „Когато бях във Варшава, отидох в синагогата, за да задам същия въпрос на евреите и никой от тях не можа да ми отговори“.

Градчето Йедвабне, според собствения ѝ разказ, продължава да живее в отрицание. Пътеуказателят към мястото на мъченичеството е бил премахнат; новият паметник на жертвите е бил поруган със зелени свастики и надпис „Те бяха запалими“. Един анти-паметник в чест на етническите поляци, депортирани по време на войната, днес е издигнат на пазара, който някога евреите са били принудени да плевят с лъжици. Двама от основните свидетели и разказвачи на истината са емигрирали в САЩ. (Един от тях, Майор Годлевски, смутено отбелязва, че по антисемитизъм „Йедвабне е нищо в сравнение с Чикаго“).

През средновековието е имало традиция по време на еврейски молитви да се четат дълги списъци с имената на хората, загинали в погроми. Това е довело до създаването на т. нар. „книги на паметта“. Книгата на Биконт е нещо повече от книга на паметта. Освен това тя е и книга за забравата, за зацапването на паметта, за конфликта между лесната,

удобна истина и неудобната, трудна истина. Тя е работа, която надраства журналистическия си маниер и източници, за да прерасне в мощно писане на необходимата история.

Когато председателствах журито, което даде на *Престъплението и мълчанието* Европейската литературна награда за 2011, се появи неочаквана трудност. Книгата беше публикувана на полски език няколко години преди френското издание, което четяха членовете на журито. Дали едно такова закъснение нямаше да се окаже пречка пред получаването на наградата? Замислихме се за момент, докато един умен и учтив (и разбира се, френски) журналист измисли решението. „Това е била полска книга през 2004, но европейска книга през 2011“. Сега, да се надяваме, с появата си и на английски език, тя ще стане световна книга през 2015.



---

**Джулиан Барнс (1946) е английски писател, есеист, литературен критик, един от видните представители на литературния постмодернизъм. Лауреат на най-голямата британска литературна награда, „Букър“ (2011).**

---